

Дејан ЂОКИЋ*

БРИТАНЦИ И АФЕРА ЂИЛАС, 1956**¹

У априлу 1956. године, седам месеци пре него што је ухапшен и осуђен на три године строгог затвора, због критике совјетске интервенције у Мађарској, коју су југословенске власти индиректно подржале,² Милован Ђилас је написао писмо Моргану Филипсу (Morgan Phillips), тадашњем секретару британске Лабуристичке партије и члану парламента.³ У писму

* Дејан Ђокић (р. 1971) је доцент (lecturer) за савремену историју на Биркбек колеџу Лондонског универзитета (Birkbeck College, University of London). Уредник је и ко-аутор књиге *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992* (London: Hurst/Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2003). Објавио је радове у *The English Historical Review*, *Europe-Asia Studies*, *Journal of Southern Europe and the Balkans*, *Jugoslavenski istorijski časopis* и *Slavonic and East European Review*, и у листовима *The Independent*, *The Times Higher Education Supplement* и *Рејублика* (Београд).

** Изворни наслов Ђокићевог текста гласи: *Секс, лажи и два њисма: Британци и афера Ђилас, 1956*.

¹ Захваљујем се др Алекси Ђиласу на корисним коментарима, питањима и критикама који су овај текст учинили потпунијим и боље написаним него што би иначе био. Професор Стеван К. Павловић и г. Десимир Тошић су ми такође помогли да неке аргументе боље формулишем. Разуме се, сву одговорност за садржај текста, посебно за његове недостатке сносим ја.

² Милован Ђилас, *Власи и њобуна*, Београд: Књижевне новине, 1991, стр. 305. Да је југословенско руководство тајно подржавало совјетску интервенцију у Мађарској потврђује и тадашњи југословенски амбасадор у Совјетском Савезу Вељко Мићуновић. Види В. Мићуновић, *Московске године, 1956-1958*, Загреб: Либер, 1977, стр. 159-160.

³ Морган Филипс (1902-1963) је био секретар Лабуристичке партије од 1944. до 1961. године и председник Социјалистичке Интернационале од 1948. до 1957. Био је један од најгласнијих поборника јединства странке и подржавао је умерено крило окупљено око Хју Гејтскела (Hugh Gaitskell, 1906-1963) против левог крила странке, тзв. Бевановаца (Bevanites), које је предводио Енајрин (Aneurin) Беван (в. фусноту бр. 10) и десног крила странке. Као и Беван, био је противник унилатералног нуклеарног разоружавања. Дебата око овог питања поделила је Лабуристичку партију у првим годинама Хладног рата, мада је то била само једна од више кости раздора које су се појавиле након пораза на изборима 1951. Види Stephen Haseler, *The Gaitskellites: Revisionism in the British Labour Party, 1951-64*, Лондон: Macmillan 1969 и Keith Laybourn, *A Century of Labour: A History of the Labour Party, 1900-2000*, Stroud: Sutton Publishing, 2000, стр. 89-109.

је Ђилас описао притисак који су југословенске власти вршиле на њега и његову породицу и пријатеље. Тврдио је да се режим спремао да га морално дискредитује и уништи његов брак. Само неколико дана касније, његову супругу Штефанију⁴ је на улици пресрела млађа жена, представљајући се као Ђиласова љубавница и изазивајући инцидент. Филипс није одговорио Ђиласу, по свему судећи јер се бојао да га не изложи опасности. Међутим, првак лабуриста је одмах написао писмо југословенском председнику Титу, у ком је изразио забринутост због појачаних притисака од стране власти на Ђиласа. Филипсово писмо, на које Тито никада није одговорио, али је то уместо њега учинио Вељко Влаховић,⁵ отвореним писмом у *Борби*,⁶ готово је изазвало мали дипломатски инцидент. Тито је лично протестовао код Френка Робертса (Frank Roberts), британског амбасадора у Београду, а из докумената који се чувају у Публик рекорд офису (Public Record Office) јасно је да је Форин офис (Foreign Office) био забринут због тога што је цео случај могао да има негативне последице по односе две земље. Конзервативној влади Винстона Черчила (Winston Churchill)⁷ је пре свега било стало да одржи пријатељске односе са југословенским властима, без обзира што се Југославија поново приближавала Совјетском Савезу и без обзира што су односи између Тита и Черчила већ једном били захладнели одмах наком Другог светског рата, чак и пре него што је дошло до кулминације Тршћанске кризе 1953. године.

Два писма – Милована Ђиласа Моргану Филипсу и Филипсово писмо Титу – се први пут објављују, у оригиналу, на језицима на којима су

⁴ Штефанија-Штефица Ђилас, рођ. Барић (1921-1993).

⁵ Вељко Влаховић (1914-1975) је у време када је Ђилас објављивао серију чланака у *Борби* између октобра 1953. и јануара 1954. био директор овог листа. Због поменутих чланака Ђиласа је на Трећем пленуму Централног комитета Савеза комуниста Југославије, одржаног 16-17. јануара 1954, Тито оптужио за 'ревизионизам', означивши почетак 'случаја Ђилас'. Да ли је касније истицање у нападима на Ђиласа био Влаховићев покушај да се искупи за овај 'грех'?

⁶ *Борба*, 20. мај 1956.

⁷ Винстон Черчил (1874-1965), председник владе Велике Британије у два наврата (1940-1945 и 1951-1955). У дугој политичкој каријери био је и министар унутрашњих послова (1910-1911), министар морнарице (First Lord of the Admiralty, два пута: 1911-1915 и 1939-1940), министар за наоружање (Minister of Munition, 1917-1919), министар ратни и ваздухопловства (Secretary of State for War and Air, 1919-1921), министар за ваздухопловство и колоније (Secretary of State for Air and Colonies, 1921-1922), министар финансија (Chancellor of the Exchequer, 1924-1929), и министар одбране (1951-1955, када је био и председник владе). Написао је више историјских, биографских и аутобиографских студија, међу којима се посебно истичу *A History of the English-Speaking Peoples* (1956-1958, 4 тома) и *The Second World War* (1948-1953, 6 томова). 1953. године је добио Нобелову награду за књижевност. У новембру 2002, у анкети БиБиСија, британско јавно мњење га је изабрало за 'највећег Британца' (*the greatest Briton*) свих времена.

писана, без икаквих измена. Осим једног текста Филиписа у лондонском часопису *Инкаунџер* (*Encounter*), и осим једне реченице о Филипсовом писму и Влаховићевом одговору у књизи о Ђиласу британског историчара Стивена Клисолда (Stephen Clissold), до сада није писано о овој преписци.⁸ Чак ни сам Ђилас није поменуо писмо Филипсу у својим мемоарима, иако је писао о подршци коју је добио од британских лабуриста,⁹ пре свих Енајрина 'Наја' Бевана (Aneurin 'Neu' Bevan)¹⁰ и његове супруге Џени Ли (Jenny Lee).¹¹ Беван је у фебруару 1954. писао Титу¹² изража-

⁸ Morgan Phillips, 'The Rebel and the Prisoner', *Encounter*, vol. 9, no. 4, October 1957, стр. 39-43. Филипсов текст је објављен заједно са текстовима Р. Х. С. Кросмана (Crossman) и Ричарда Лауентала (Richard Lowenthal) под заједничким насловом 'L'Affaire Djilas', исто, стр. 35-50. Stephen Clissold, *Djilas: The Progress of a Revolutionary*, Hounslow: Maurice Temple Smith, 1983, стр. 279.

⁹ М. Ђилас, *Власић*, н. д., стр. 265, 291.

¹⁰ Енајрин Беван (1897-1960) је био министар за здравство и стамбена питања у влади Клементата Атлија (Clement Atlee. 1883-1967), између 1945-1951. Реформатор и творца здравственог система који је још увек на снази у Британији (National Health Service – NHS). При крају мандата поднео је оставку јер се противио увођењу наплаћивања здравствених услуга. Након изборног пораза и Атлијеве оставке 1951. на место вође лабуриста те избора Гејтскеља за његовог наследника, када је дошло је до унутрашњо подела у партији, Беван је предводио леву фракцију у странци, познату као 'Беванци'. Као и Филипс, био је против унилатералног нуклеарног разоружавања. Сматран је за најбољег говорника у парламенту поред Черчила.

¹¹ Џени Ли (1904-1988), чланица парламента и министарка за културу у влади Харолда Вилсона (Harold Wilson, 1916-1995) између 1964. и 1970. године. За разлику од свог мужа, била је поборник унилатералног нуклеарног разоружавања. Као министарка одиграла је кључну улогу у оснивања Отвореног универзитета (Open University) 1970. године. На Отвореном универзитету ванредно студирају студенти који су стално запослени или који из других разлога нису у могућности да похађају редовне студије, док се предавања емитују на Другом програму БиБиСија или се могу купити на видео касетама.

¹² Беваново писмо Титу, као и Титов одговор, објављени су у Бевановој биографији, коју је написао његов млађи партијски колега, Мајкл Фут (Michael Foot, r. 1913), министар за запошљавање од 1974. до 1976. и вођа Лабуристичке партије између 1980. и 1983. године. Види Michael Foot, *Aneurin Bevan; A Biography*, London: Davis-Poynter, 1973, стр. 420-421. Иако су постојале извесне политичке разлике између Бевана и Ђиласа (без обзира што је југословенска пропаганда касније тврдила да је Ђилас 'скрепуо с пута' између осталог и под утицајем Бевана – видети Беваново писмо Титу), двојица политичара су одмах када су се срели, почетком 1950-их, постали пријатељи. Беванова супруга Џени Ли је касније писала да су њих двојица били врло сличног карактера. По њој, 'Обојица су били песници, романтичари, неконтролисано индивидуални, темпераментни, непредвидљиви горштаци.' Jennie Lee, *My Life with Nye*, London: Jonathan Cape, 1980, стр. 194. Ђилас је Бевану посветио књигу *Conversations with Stalin*, New York: Harcourt, Brace & World, 1962 (на нашем језику објављена у два издања: *Сусрети са Стаљином*, Лондон: Наша реч, 1986. и *Разговори са Стаљином*, Београд: Књижевне новине, 1990).

вајући забринутост због процеса против Ђиласа и Владимира Дедијера.¹³ Подршку левог крила Лабуристичке партије Ђиласу помиње и Дарко Бекић у његовој пионирској студији о односима Југославије са великим силама у првим годинама Хладног рата, али и он пише једино о Бевановом писму Титу.¹⁴

*

У писму Филипсу, датираним 12. априла 1956, Ђилас је описао ситуацију у којој се нашао после сукоба са некадашњим друговима из југословенског врха. Након суђења јануара 1955, када је осуђен на казну затвора од 18 месеци, условно на три године, незаконито му је одузета ратна пензија и пресељен је из vile у стан, у коме су били постављени, Ђилас је био уверен, уређаји за прислушкивање. Није му било дозвољено да објављује текстове у југословенским публикацијама, иако је Ђиласу, као политичком писцу и коментатору, објављивање био један од извора прихода. Режим је планирао да га пресели у мањи стан, где не би имао радну собу, коју наводно није заслужио пошто... 'није интелектуалац'. У то време Ђилас је живео са супругом, малим сином и болесном мајком.

У писми Ђилас описује како се власти и не труде да прикрију да га држе под сталном присмотром. Пошта му се отвара, а нека писма, посебно из иностранства, није ни добијао. Из стана преко пута његовог фотографике се свако ко улази и излази из зграде број 8 у Палмотићевој улици, у којој се налазио Ђиласов стан, док је испред улаза даноноћно паркиран аутомобил у коме су седели полицијски агенти. Поред тога, Ђилас се жали да агенти често покушавају да њега или његову жену испровоцирају, чак и на физички сукоб. Био је уверен да због тога што нису успевали да га морално слома власти су се припремале да лажним клеветама униште његов брак и породицу.

Неколико Ђиласових најближих рођака и пријатеља изгубило је посао само зато што се нису оградиле од њега, а свако ко би дошао у контакт са Ђиласом био је саслушаван у полицији. Било је довољно исказати и најмању симпатију са Ђиласом да би се завршило на суду. Чак је и Владимир Дедијер, који га је једини, поред бивше супруге Митре Митровић,¹⁵ у почетку подржао, прекинуо све контакте с њим. Ипак, Ђилас је уверавао Филипса, осим што га је учинио још огорченијим, југосло-

¹³ Владимир Дедијер (1914-1990), историчар.

¹⁴ Дарко Бекић, *Југославија у Хладном рајџу: Односи с великим силама, 1949-1955*, Загреб: Глобус, 1988, стр. 579.

¹⁵ Митра Митровић (1912-2001), министар за просвету у влади Народне Републике Србије и високи српски и југословенски функционер у првим годинама после рата.

венски режим није успевао да га морално и идеолошки сломи – његова вера у 'демократски социјализам' остала је непољуљана.

На први поглед, није сасвим јасно зашто је Ђилас написао ово писмо, посебно када се има у виду ризик којим се тиме излагао. Он не тражи од Филипса или Лабуристичке партије да интервенишу код Тита. Још мање тражи материјалну помоћ, коју, како је нагласио 'не би ни примио'. Иако се из писма може закључити да Ђиласова финансијска ситуација није била завидна, он стан у Палмотићевој у који је усељен описује као 'релативно добар', а за породични стандард каже да је виши од југословенског просека (због чега је и одбио материјалну помоћ од америчких синдиката).¹⁶ Ђилас једино тражи 'моралну подршку' од Филипса и, може се претпоставити, британских лабуриста. У Југославији је бивао све изолованији и очигледно га је болело то што је чак и Дедијер прекинуо контакте с њим. При крају писма Ђилас упозорава Филипса да Дедијер тренутно преговара са властима, али да он нема ништа с тим. Највероватније је да је Ђилас хтео да упозори пријатеље у иностранству да режим спрема још већу пропагандну кампању против њега, не би ли га потпуно дискредитовао. Било му је стало да се у те лажи не поверује и да бар његови пријатељи у иностранству знају истину.

Само неколико дана касније показаће се да су Ђиласове бојазни у погледу покушаја од стране режима да га морално дискредитује биле оправдане.¹⁷ 16. априла Штефанију Ђилас је на улици пресрела једна млађа жена и повишеним гласом, како би околни пролазници могли да је чују, рекла да је она Ђиласова љубавница, траживши од Штефаније да свом мужу да развод брака. Милиционер, који се наводно случајно нашао у близини, привео је у станицу Штефанију Ђилас због 'узнемиравања јавног реда'.¹⁸ Госпођа Ђилас се појавила на суду 20. априла, али је покушај режима да разори Ђиласов брак пропао – као што се може видети из његовог писма Филипсу, Ђиласови су очекивали сличан инцидент. Могуће је да је управо зато што је Ђилас већ пре него што се инцидент догодио обавестио и неке стране новинаре о покушајима режима да га 'уништи политички тако што ће га морално дискредитовати', било

¹⁶ Да Ђиласова финансијска ситуација ипак није била тако добра сведоче и ови редови из његових мемоара: „Нигде упоришта, све разваљено: чак нисмо имали никаквих резерви у храни и новцима, збили смо се у мајчиној соби која је једино загревања.“, М. Ђилас, *Власић*, н. д., стр. 289.

¹⁷ У британској амбасади у Београду су веровали да је Ђиласа неко из режима или ајне полиције претходно упозорио да се спрема кампања која ће имати за циљ да га се морално дискредитује. Public Record Office (PRO), Kew, Foreign Office correspondence, FO 536/107, Робертсов телеграм Форин офису, Београд, 17. април 1956.

¹⁸ Sydney Gruson, 'Ex-Aide of Tito Sees New Smear: Djilas' Wife in Court in Row with Professed Mistres of Former Vice President', *New York Times*, 21. април 1956.

је јасно да режим неће успети у својој намери, па је изостала уобичајена кампања по новинама. Према дописнику *Њујорк Тајмса* (*The New York Times*) из Београда, ниједне југословенске новине нису донеле вест о инциденту,¹⁹ иза ког су, како је веровао Френк Робертс, британски амбасадор у Београду, готово сасвим сигурно стајали Александар Ранковић (1909-1983) и Удба, иако највероватније не и Тито.²⁰ Робертс је такође претпостављао да су југословенске власти брзо одустале од читаве афере са лажном Ђиласовом љубавницом зато што су западне новине раскринкале намеру власти да дискредитује Ђиласа.²¹

Филипс је одлучио да на Ђиласово писмо реагује тако што ће написати приватно писмо Титу, чији је лични гост био на Брионима лета 1952.²² Веровао је да ће на тај начин више помоћи Ђиласу него ако би јавно осудио југословенске власти због кампање против Ђиласа.²³ У свом писму Титу Филипс је нагласио да му намера није да се меша у унутрашње послове Југославије, већ да га интересује 'хумана страна' случаја Ђилас. Из разумивих разлога, Филипс није поменуо да му је Ђилас писао, али је једина сврха његовог писма био протест против тешког положаја у коме се Ђилас налазио. За разлику од Бевановог писма из 1954, на које је Тито одговорио, овај пут није било одговора од југословенског председника. Уместо њега, Филипсу је 'одговорио' Вељко Влаховић у *Борби* од 20. маја 1956. У Влаховићевом тексту Ђилас се помиње само успут. Главни циљ одговора је да дискредитује Филипса као необавештеницу, неодговорну па и злонамерну личност, који не разуме баш најбоље југословенски социјализам, нити међународне односе – алузија на део Филипсовог писма у ком он изражава бојазан да притисак на Ђиласа означава нови преокрет у југословенској спољној политици. Влаховић је оптужио Филипса и да је проследио своје писмо осталим западноевропским социјалистичким партијама.²⁴ Влаховићев и остали напади у југословенској штампи имали су врло мало везе са садржином Филипсовог писма и са случајем Ђилас. То су много више били напади на британске лабуристе, па и на британски империјализам. На пример, Влаховић је препоручивао лабуристима да би било боље да се брину око

¹⁹ Исто.

²⁰ ФО 536/107, Френк Робертс Селвину Лојду (Selwen Lloyd), Београд, 11. јули 1956. Без обзира на мишљење британског амбасадора, поставља се питање да ли је Ранковић могао да доноси сличне одлуке без Титовог знања.

²¹ Исто. Робертс је жену која се представила као Ђиласова љубавница у свом извештају описао као 'проститутку', коју је Удба платила да одглуми Ђиласову љубавницу.

²² М. Phillips, н. д., стр. 41.

²³ Исто.

²⁴ ФО 536/107, Робертсов телеграм Форин офису, Београд, 20. мај 1956. Види и Phillips, н. д.

политике њихове владе на Кипру и у Кенији, уместо што се мешају у унутрашње послове Југославије.²⁵

Ђилас је завршено писмо предао Еду Кларку (Ed Clarke), дописнику америчких листова *Тајм* (*Time*) и *Лајф* (*Life*), који га је онда проследио Ричарду Вилијамсу (Richard Williams), дописнику БиБиСија (BBC) из Београда.²⁶ Вилијамс и Кларк су се надали да би британска амбасада у Београду могла бити вољна да писмо проследи Филипсу преко дипломатског курира. Међутим, након краћег размишљања, амбасада је одбила такву могућност, иако је у међувремену начинила неколико копија писма на српско-хрватском и енглеском. Једна копија на енглеском прослеђена је америчкој амбасади. Оригинал писма предат је затим назад Вилијамсу, који га је онда вратио Кларку.²⁷ Иако је британска амбасада у Београду одбила да посредује у кореспонденцији између Ђиласа и Филиписа, копија писма је ипак послата у Лондон, али у Форин офис... дипломатским куриром.²⁸

Како је онда Ђиласово писмо стигло до Моргана Филипса? Филипс, вероватно у жељи да ода што мање детаља који би могли да искомпромитују Ђиласа и његове пријатеље, не даје никакво објашњење у помемнотом чланку у *Инкаунџеру*. Он чак и не помиње експлицитно да је примио писмо од Ђиласа, већ само пише да 'у априлу 1954.²⁹ сазнао сам да ће прогањање [Ђиласа] бити појачано покушајима [власти] да се он јавно и морално искомпромитује не би ли се уништио његов брак и породица.'³⁰ Филипс још додаје да је сличне вести добио из више извора, али их не наводи.³¹ Ни сачувани папири Форин офиса не расветљују много ову малу тајну, осим што у извештају Лондону од 17. априла Робертс помиње да је писмо по свему судећи 'прошверцовано из Југославије уз помоћ једног америчког дописника и Ђиласовог пријатеља.'³² Да ли је тај 'амерички дописник' био Ед Кларк? По свој прилици. Међутим, оно што

²⁵ Исто.

²⁶ Захваљујем се Џули Снелинг (Julie Snelling) из архива БиБиСија у Редингу (Reading), која ми је доставила име дописника БиБиСија, који се у документима ПРО помиње само као 'Williams'. Ричард Вилијамс је био БиБиСијев дописник за Балкан из Београда између септембра 1954. и септембра 1956. године.

²⁷ FO 536/107, P. T. Hayman, 'Record of Meeting [with Williams]', Beograd, 14. april 1956.

²⁸ FO 376/107, Робертс Форин офису, Београд, 17. април 1956.

²⁹ Филипс највероватније мисли на април 1956, када је добио Ђиласово писмо.

³⁰ Morgan Phillips, н. д., стр. 41.

³¹ Исто.

³² 'I understand [the letter] has now been smuggled out of Yugoslavia for onward transmission with the help of an American correspondent friendly to Djilas.', FO 536/107, Робертс Форин офису, Београд 17. април 1956.

је најважније и што са сигурношћу знамо јесте да је писмо стигло до Филиписа, тајним и неслужбеним каналима, пошто је британска амбасада у Београду одбила да помогне да се писмо проследи свом примаоцу.³³

Одбијање британске амбасаде да посредује између Ђиласа у Филипса се може разумети, иако не морално оправдати. Слично је и са службеним британским ставом поводом читавог 'случаја Ђилас'. Британској влади је најважније било да очува добре односе са властима у Београду. Без обзира што је 1956. дошло до поновног приближавања Београда и Москве, те без обзира што су односи између Тита и тадашњег британског премијера Черчила били много хладнији него крајем Другог светског рата, Југославија је и даље била једина комунистичка земља која није била совјетски сателит. У том контексту, британска влада Филипсово писмо није сматрала добродошлим.³⁴ Британске дипломате су се нашле у помало контрадикторном положају: с једне стране нису могли да не осуде, макар и само формално, кршење Ђиласових права, а са друге нису имали намеру да због тога ризикују добре односе са Титом.

Тита је Филипсово писмо посебно узнемирило јер је веровао да је овај Ђиласово и своје писмо проследио свим социјалистичким партијама у западној Европи. Због тога је Тито лично протестовао код британског амбасадора.³⁵ Након резолуције Информбироа југословенским комунистима је посебно било стало до одржавања добрих односа са западноевропском левицом. У време када је Тито примио Филипсово писмо, и западнонемачки³⁶ и шведски³⁷ социјалдемократи су протестовали код југословенских власти због третмана Милована Ђиласа.

Робертс је највероватније одахнуо када је из Лондона добио гаранције, непосредно од врха Лабуристичке партије, да Филипс није ником проследио ни његово ни Ђиласово писмо.³⁸ Британски амбасадор је у јуну известио Лондон да му је Ранковић, кога је иначе Робертс сматрао тактичнијим и умеренијим по питању Ђиласа него Едварда Кардеља (1910-1979), рекао да југословенска влада не узима озбиљно Филипсово писмо, те да је Ђилас једино важан у очима западних новинара, али не и власти у Београду.³⁹ Сличне изјаве Ранковић је давао и западним нови-

³³ Иначе, Кларкова супруга Кетрин (Catherine) је из Југославије изнела рукопис *Нове класе*. Види М. Ђилас, *Власић*, н. д., стр. 305.

³⁴ Ово је сасвим јасно из докумената који се налазе у фасцикли ФО 536/107, која садржи папире релевантне за овај случај.

³⁵ ФО 536/107, Робертс Лојду, Београд, 11. јули 1956.

³⁶ Исто.

³⁷ Д. Бекић, *Југославија у Хладном рату*, н. д., стр. 579.

³⁸ Хејменов (Р. Т. Наутан) поверљиви извештај, ФО 536/107, 15. јуни 1956.

³⁹ ФО 536/107, Робертс Ворду (Jack Ward), Београд, 19. јуни 1956. Робертс је разговарао са Ранковићем на пријему у египатској амбасади, поводом државног празника Египта.

нарима. Када га је дописник *Кристијан Сајенса Монитор* (*Christian Science Monitor*) упитао, на пријему у италијанској амбасади 9. јуна, који је његов највећи проблем као вршиоца дужности председника (Тито је у том тренутку био ван земље), Ранковић је одговорио да је то Ђилас. Он да је након неколико тренутака, када је видео да му је амерички новинар поверовао, рекао да се само шалио, јер 'Ђилас је једино проблем у очима [лондонског] *Тајмса* и *Њујорк тајмса*, али не и за југословенску владу.' Затим је додао да га се слободно може цитирати да 'југословенска влада не намерава ама баш ништа да учини Ђиласу', имплицирајући да је он не само остављен на миру, него и да је од маргиналног значаја.⁴⁰

Форин офис је по свему судећи веровао југословенском министру унутрашњих послова и потпредседнику, без обзира што је било јасно да је Ранковић по свој прилици наредио праћење Ђиласа и да је највероватније стајао иза афере са навадном љубавницом. Ранковићева уверавања су можда деловала још убедљивије јер је он стално понављао да Ђилас живи много боље од већине југословенских грађана и поред тога што себе представља као жртву. Чини се да је овај аргумент задовољио британске дипломате, иако се Ђилас и није жалио на финансијске тешкоће, као што је већ напоменуто. Писмо Џека Ворда (Jack Ward) из Форин офиса амбасадору Робертсу одлично илуструје тадашњи став званичне Британије према афери са Филипсовим писмом Титу:

'Драго ми је што чујем [...] да Југословени осећају мање емоција по питању писма Моргана Филипса. Можда ће с временом нетактични, мада добронамерни, потез Лабуристичке партије⁴¹ бити заборављен [од стране Београда], мада не и опроштен.⁴² Приметили смо да Лабуристичка партија није помињана у последњим нападима на Ђиласа у 'Борби' и 'Политици', које нам је доставио Хејмен (Р. Т. Науман, службеник британске амбасаде у Београду, прим. аут.).'⁴³

⁴⁰ ФО 536/107, Д. Л. Стјуарт (Stewart), Поверљиве белешке (Confidential minutes), 11. јуни 1956. Разговору је била присутна и супруга америчког новинара, Ерика Борна (Eric Bourne) Деса (р. Павловић), дугогодишња дописница лондонског *Тајмса* из Београда, која је нашој јавности познатија као Деса Тревисан, како се презивао њен каснији муж.

⁴¹ Није јасно да ли је Ворд сматрао да је Филипсово писмо настало као резултат колективне одлуке у врху Лабуристичке странке. Иначе, и британска амбасада у Београду и Форин офис само су нагађали о садржини Филипсовог писма Титу, јер оригинал никада нису имали прилике да прочитају, а Влаховићев текст у *Борби*, који је служио као одговор Филипсу, врло се мало освртао на саму садржину писма, како сам већ напоменуо.

⁴² '... forgotten if not forgiven' – вероватно је Ворд у ствари хтео да напише 'forgiven if not forgotten' (опроштен, мада не и заборављен).

⁴³ ФО 536/107, Ворд Робертсу, Лондон, 2. јули 1956.

Било би неправедно оптужити представнике званичне Британије да им није нимало било стало до Ђиласових људских права. У извештају Форин офису од 11. јула 1956. Робертс пише да без обзира на штетне ефекте које је залагање лабуриста за Ђиласа могло да има по односе између Југославије и Запада, 'и колико год Ђилас био неразуман и жељан статуса жртве ['foolish and martyrdom-seeking'], сигуран сам да би било погрешно да је Запад игнорисао целу ову ствар... Био бих срећнији да југословенске вође покушају да одговоре [аргументима] на Ђиласове аргументе, уместо што их или игноришу или их одбацују 'стаљинистичким' интерпретацијама [ранијих Ђиласових текстова]'.⁴⁴

Ипак, британске дипломате су сматрале да су југословенске власти својом релативном умереношћу онемогућавале Ђилас у жељи да поста-не херој и жртва.⁴⁵ С обзиром да Ђиласа нису узимали исувише озбиљно, изгледа да нису претерано веровали ни у могућност да би режим употребио ригорозније мере против њега. Пошто Југославија није била део Совјетског блока, Британци као да нису веровали да однос југословенског режима према опозицији може бити сличан совјетском.⁴⁶ Конзервативци, као и лабуристи, сматрали су да је случај Ђилас могао сугерисати којим правцем ће се кретати југословенска унутрашња али и спољна политика. Чак и осам година после сукоба између Београда и Москве, као и да није било сасвим сигурно да се Југославија неће вратити совјетском окриљу. Делимично због недовољног познавања југословенског режима, а делимично и због жеље да Југославија остане на страни Запада, која је спречавала јасно сагледавање реалности, Ђиласово хапшење у новембру 1956. године Робертс је описао као 'изненадну ак-

⁴⁴ ФО 536/107, Робертс Лојду, Београд, 11. јули 1956.

⁴⁵ ФО 536/107, П. Т. Хејмен (Nauman) В. Х. Јангу (W. H. Young), Београд, 15. јуни 1956. У једном од првих извештаја о Ђиласовом писму Филипсу, Робертс је написао да, иако можда има истине у Ђиласовим тврдњама, да је он (Ђилас) 'боловао од маније гоњења, вероватно претерује [када описује притисак режима]. ('There may be something in this, although he is suffering from persecution mania and is probably exaggerating.'). ФО 536/107, Робертсов телеграм Форин офису, Београду, 17. април 1956.

⁴⁶ Већ у закључку првог извештаја о паду Ђиласа, начињеног у Форин офису у јануару 1954. на Черчилов захтев, стоји: 'Ђиласова грешка била је у томе што у својим политичким схватањима ишао неколико корака испред старе комунистичке гарде (Old Communist Guard). Кретао се исувише брзо према либерализму [...] Ипак, још увек је на слободи. Ова чињеница сама по себи показује колико се Југославија разликује од чланица Информбироа. Тито је изјавио да афера Ђилас неће утицати на спољну политику Југославије.'. Овај цитат показује и да су Британци од самог почетка били свесни разлога Ђиласовог сукоба са југословенским руководством као и значаја тог сукоба. ПРО, The Papers of the Prime Minister's Private Office, ПРЕМ 11/1083, Џон Д. Пристман А. А. Д. Монтарју-Брауну (John D Priestman to AAD Montague-Browne), Лондон, 23. јануар 1954.

цију, супротну са досадашњим понашањем [режима, које се сводило на] презир'.⁴⁷ Годину дана касније, када је Ђиласу поново суђено, због изласка *Нове класе*, нови британски амбасадор у Београду, Џон Николс (John Nicholls) је у извештају Форин офису и даље посматрао 'случај Ђилас' кроз призму односа Југославије са Совјетским Савезом, иако су сада Британци узимали Ђиласа много озбиљније.⁴⁸

Ипак, само годину дана раније, британске дипломате су веровале да је Ђилас изгубио не само политички значај него и везу са реалношћу, иако нису искључивали могућност да би могао играти важну улогу у будућности. У већ поменутом коначном извештају у вези епизоде са Филипсовим писмом Титу, Робертс је написао:

Неминовно, Ђилас, [који је] у најбољем случају једна неуравнотежена, егоистичка и повремено бриљантна личност, је изгубио контакт са реалношћу због изолације; у овом тренутку нема никакву подршку – чак се и Дедијер не слаже с њим – и ја сумњам да ли он има икакву будућност у овој земљи, све док је Тито на власти. Међутим, тек му је 45 година и не бих одбацио његов [политички] повратак у Југославији после Тита, ако би [Југославија] дошла под утицај либералних тенденција изван комунистичког света.⁴⁹

Какви се закључци могу извући из ове краће анализе?

Прво, Ђиласово писмо Моргану Филипсу, које се први пут објављује овом приликом, показује на који начин се тадашњи југословенски режим односио према Миловану Ђиласу, седам месеци пре него што је први пут затворен, због критике совјетске интервенције у Мађарској, коју је Југославија индиректно подржала. Укупно, Ђилас је у социјалистичкој Југославији провео 9 година у затвору, а може се рећи да је све до краја 1954. па до пред смрт био 'унутрашњи емигрант'.⁵⁰

Друго, писмо пружа одличан увид у Ђиласову личност. Иако је у априлу 1956. био у тешком положају, изолован од свих, под сталном пратњом тајне полиције и изложен пропагандној кампањи од стране ре-

⁴⁷ ФО 536/107, Робертсов телеграм Форин офису, Београд, 20. новембар 1956.

⁴⁸ ФО 371/130490, Никол Лојду, Београд, 16. октобар 1957.

⁴⁹ ФО 536/107, Робертс Лојду, Београд, 11. јули 1956.

⁵⁰ Да искористим фразу Вана Ивановића (1913-1999), који је у првом зборнику о Миловану Ђиласу штампано код нас написао: 'Тако, при крају наших живота, могло би се рећи да смо Ђилас и ја почели као одрасли људи са потпуно опречним политичким становиштима. Током година размјена мисли између *унутрашњег емигранта*, који је тешко живио, и вањског емигранта који је живио на слободи, дошло је до неког недореченог консензуса који није могуће ни дефинисати ни оцијенити.', Вана Ивановић, 'Нека сјећања из емиграције на Милована Ђиласа', у Бранко Поповић *еџ ал.* (уредници), *Милован Ђилас (1911-1995): Зборник радова*, Београд: Култура, 1996, стр. 83-87, стр. 87 (курзив додат).

жима, Ђиласово писмо одаје принципијелну, храбру и достојанствену личност. Већ тада се могла препознати Ђиласова касније чувена објективност. Без обзира што је био у незавидној финансијској ситуацији, он није желео никакву материјалну помоћ, не само зато јер је знао да је стандард његове породице и даље био изнад тадашњег југословенског просека. Из писма Филипсу види се да је Ђиласу најважније било да се истина о њему 'спаси' од режимске пропаганде и то је и главни разлог писања писма. Већ је тада било јасно да Ђиласа није било лако сломити идеолошки, као што ће време и показати.

Треће, Филипсова акција – писмо Титу – показује да су поједини британски лабуристи подржавали особу коју је југословенски режим покушао да дискредитује, између осталог, и оптужбама за анти-комунизам. Иако је било и лабуриста који су на пример имали резерви према *Новој класи* (1957),⁵¹ неки су, попут Бевана и Филипса, осуђивали хапшења и суђења Милована Ђилас. До хлађења односа између две странке које су некада уживале пријатељске односе у многоме је дошло баш због случаја Ђилас.

Четврто, значајно је да је Конзервативна странка, тада на власти у Британији, била много више заинтересована за одржање добрих односа са Југославијом него за судбину првог значајног комунистичког дисидента у Источној Европи. Наравно, било би погрешно закључити како је за разлику од британске левице, десница подржавала третман Ђиласа од стране југословенског режима и како није била заинтересована за његов рад. Као што се може видети из овог текста, британске дипломате, иако су често са потцењивањем говорили и писали о Ђиласу и мада им је најважније било очување добрих односа са југословенским властима, ипак су биле забринуте за кршење Ђиласових људских права. Поставља се питање како би лабуристи реаговали да су у време Ђиласове побуне били на власти? Чак и као опозициона странка нису сви лабуристи били на страни Бевана и Филипса у погледу Ђиласа.

Након објављивања *Нове класе* 1957. године, када Ђилас несумњиво постаје најзначајнији комунистички дисидент, званична Британија ће придавати много више значаја 'случају Ђилас'. Међутим, као што се мо-

⁵¹ На пример, Ричард Кросман (Richard Crossman, 1907-1974), филозоф, уредник *Њу Статесмена* (*New Statesman*) и министар у влади Харолда Вилсона (Harold Wilson, 1964-1970), је књигу сматрао лоше написаном и пуном контраиндикација. Ипак, Кросманов приказ, објављен у поменутом броју *Инкаиџера*, није у целини негативан, јер аутор на више места истиче значај књиге. Кросман рецимо пореди *Нову класу* са Локвовом књигом *Of Civil Government*, коју је такође сматрао 'лошом', али од епохалног значаја ('Here is a treatise on Communism which may well prove as epoch-making as John Locke's treatise *Of Civil Government*. [...] like Locke's *Of Civil Government*, it [*The New Class*] is one of those bad books which may well become a classic.'). R. H. S Crossman, 'Standing Marx on his head', *Encounter*, vol. 9, no. 4, October 1957, стр. 35.

же видети из овог текста, пре 1957. британски званичници као да нису били свесни значаја Ђиласове побуне, нити су изгледа добро познавали Ђиласову личност. Наведени пасус из извештаја амбасадора Робертса, цитиран на крају главног дела овог рада, то одлично илуструје. Осим тврдње да Ђилас није имао никакву подршку у Југославији, све остале процене британског амбасадора показале су се нетачним.⁵² Читајући Ђиласове мемоаре и стручне радове о Ђиласу, тешко је доћи до закључка да је био 'неуравнотежена' и 'егоистична личност', каквим га је Робертс описивао.

Када је Тито умро Ђилас је имао 69 година, а када је дошло до краја монопола Савеза комуниста Југославије, десет година касније, можда је већ био престар за неку значајнију улогу на политичкој сцени која се тек формирала. Ипак, чињеница да ниједна новоформирана странка, ни у Србији, ни у Југославији, није нашла за сходно да искористи Ђиласово огромно политичко искуство и углед у свету, довољно говори о стању на тадашњој политичкој сцени и можда донекле објашњава трагедију која је задесила некадашњу Југославију у последњој деценији прошлог века. Међутим, у време пропасти једнопартијске власти за Ђиласа заиста и није било места међу политичким елитама које су углавном биле вођене екстремним национализмом и примитивним антикомунизмом, баш као што за њега није било места у југословенској власти па и друштву све до средине 1950-их.

На крају, кроз случај Ђилас могуће је анализирати неколико важних и крупнијих тема: односе између британских лабуриста и југословенских комуниста на почетку Хладног рата; однос службене Британије према опозицији Титу у Југославији, али и ван Југославије, у самој Британији; и саме британско-југословенске односе после Другог светског рата. Међутим, то су теме за неке будуће и амбициозније радове.

⁵² Иако, наравно, није могуће утврдити да ли 1956. године Ђилас заиста није имао 'никакву подршку'. Јавне подршке сигурно није било, али су његови текстови објављени у *Борби* само неколико година раније наишли на значајну подршку у читавој Југославији. Чак и непосредно након пада с власти, Ђиласу и његовој жени, када би ишли у шетњу, многи пролазници су се осмехивали или махали руком (захвалан сам Ђиласовом сину Алекси на овом податку).

Додаџак бр. 1

Писмо Милована Ђиласа Моргану Филипсу, куцано на машини, без својеручног пописа.⁵³

[стр. 1]

Милован Ђилас
Београд, Палмотићева 8

Београд, 12 април 1956 г.

Mr. Morgan Phillips

Member of Parliament
Secretary of Labour Party
The House of Commons

London

Драги пријатељу,

Мислим да ће Вам садржина самог писма објаснити и побуде које су ме навеле да га напишем.

Као што Вам је познато, ја сам прије више од двије године дошао у јавни сукоб с мојим бившим пријатељима из вођства Савеза комуниста Југославије. Знаш и да су вам познати битни разлози тога сукоба, који се отада само неизбјежно поопштравао. Захваљујући подршци јавног мњења, а посебно оној која ми је дата од стране радничких покрета на Западу, па и Вас и господина Бевана, ја нијесам био ухапшен, иако ми је онемогућена свака јавна активност.

Мој положај, отада, бивао је све мучнији и сложенији због мјера које је Југословенска влада противу мене подузимала.

Бићу слободан да Вас упознам, укратко, с тим положајем.

Као врло млад постао сам револуционар и затвори су ме онемогућили да свршим студије. Живио сам од писања и од рада. Послије рата и рево-

⁵³ ФО 536/107. У истој фасцикли чува се и једна копија Ђиласовог писма преведена на енглески. По свему судећи, обе копије су начињене у априлу 1956, када је новинар БиБиСија Вилијамс донео у британску амбасаду оригинал Ђиласовог писма. У Историјском архиву Лабуристичке партије у Манчестеру (види следећу фусноту) постоји још једна копија Ђиласовог писма Филипсу, која је тамо доспела заједно са Филипсовим хартијама. То је превод Ђиласовог писма, чији оригинал нажалост није сачуван. Садржина два превода писма на енглески, из ПРО и архива у Манчестеру је иста, иако се писма стилски незнатно разликују.

луције био сам десет година министар у Југословенској влади. Послије инсценираног суђења, у јануару 1955. године, Влада ми је одузела пензију коју ми је додијелила за заслуге у рату. Ова мјера била је противзаконита и њена искључива сврха била је да се на мене изврши тим путем пресија. Исте мјере примијењене су и према мојој породици. Мој брат био је избачен из службе с мотивацијом да се није довољно од мене ограђивао и да ме је посјећивао. И моја сестра, мајка четворо дјеце, коју сте имали прилике да упознате у Лондону у јануару 1951 године, избачена је из службе без икаквих права. Слично је поступљено и с њеним мужем, Комненом Церовићем, министром у црногорској влади. Он је накнадно добио положај малог чиновника, колико да им породица не би помрла од глади. Један мој рођак, мајор у војсци, избачен је без икаквих права послије 15 година службе због тога што је двапут посјетио моју породицу.

Ја сам тако доведен у положај да с породицом – сином и мајком, живим искључиво од плате моје жене, чиновнице и од продаје ствари из куће, пошто као политички писац нијесам у могућности да ма шта објавим.

Одмах иза сукоба исељен сам из виле у град, у релативно добар стан. Сада сам добио противзаконито писмено решење да ћу и из тог стана бити избачен, с мотивацијом да немам право на одвојену – радну – собу, јер да нијесам интелектуалац.

На сличан начин поступљено је и с мојим пријатељем пуковником Јованом Баровићем, ратним инвалидом. Њега су најприје избацили из војске. Сада су га избацили и из цивилне службе, иако има жену, такође инвалида и двоје мало дјеце. Ову мјеру високи чиновник Вуксан Љумовић мотивисао је тиме да он, Баровић посјећује мене и дружи се са мном.

[стр. 2]

Сличних појава има више. Има и осуђених због исказивања симпатија према мени.

Сваки грађанин који би ма на који начин дошао у додир са мном саслушаван је на полицији и на њега је вршен притисак или да прекине са мном сваку везу или да обавјештава полицију о мојим погледима, држању и тд.

Наспрам мог стана агенти тајне полиције заузели су стан, у њему инсталирали фотографски апарат уперен на мој стан и улаз, сликајући свакога ко улази, излази и др. Дању и ноћу испред мог стана дежура аутомобил пун агената. Сваки мој корак агенти прате – никад мање од двојице. Сада је та пратња комбинована с пратњом аутомобилом. Ови агенти то праћење врше на дрзак и нимало скривен начин. Они се у пролазу држе изазивачки и изазивају мене и моју жену на физички сукоб.

Лица која данас долазе у додир са мном јесу – сем најуже породице и ријетких посјета двојице страних новинара – искључиво полицијски провокатори. Чак је и мој пријатељ Дедијер постепено прекинуо контакт са мном.

Ја имам врло озбиљне разлоге да сумњам да су у мом стану инсталирани тајни модерни апарати за прислушкивање.

Исто тако имам разлога и за то да тврдим да се сва моја пошта не само прегледа, него и плијени све оно што режим не сматра да је у интересу његових интенција да ме „убије ћутањем”, како се изразио један од највиђенијих људи у влади. Од странаца који су успјели да [ме] посјете чуо сам о писмима, поздравима и позивима који су ми упућивани, а да о томе ништа дознао нијесам. Тако сам чуо и да ми је из иностранства нуђена правна заштита у вријеме суђења, а да ја о томе никад нијесам ни обавијештен.

У немогућности да ме идеолошки и политички уништи, клеветањем у штампи и инсценираним суђењем, Влада данас припрема мјере да ме у јавности морално компромитује да разори моју породицу и брак. Већ од јесени 1955 г. интензивно се спремају лица и материјали с намјером да буду искоришћени противу моје части и да разоре моју породицу. У том смјеру су се наставиле и настављају се провокације, уз све већу и безобзирнију контролу нада мном.

Не мислим да Вам говорим о другим мјерама дискриминације и историјским фалсификатима који се врше у вези с мојом личношћу, а који су, уосталом, уобичајени у сличним системима.

Сматрам да су Владине мјере и припреме противу мене у уској вези с данашњим унутарњим и спољним скретањем Југославије. Али ја не желим да улазим у анализу тог скретања, јер не бих желио да Вам сугеришем своје судове о политици Владе моје земље. Циљ ми је био да вас [sic!] упознам са истином, надајући се у Вашу моралну подршку. Не бих хтио да ме схватите да од Вас тражим макакву помоћ или интервенцију. Материјалну помоћ ја не бих ни примио. Она ми је била понуђена од америчких синдиката, али ја сам их одбио, јер мој стандард још увијек није нижи од оног којим живи просјечни Југословен, тј. мојој породици непосредно не пријети смрт од глади.

[стр. 3]

Хтио бих још да Вам укажем на слиједеће: Владимир Дедијер, који је подржавао моју акцију утолико што није одобравао недемократске мјере у партији, данас је у преговорима с Југословенском владом, чија природа ми је непозната и нема никакве везе са мном.

Увјерен сам да ћете Ви сами наћи мјеру у којој можете и гдје употребити ово писмо, које сам могао да Вам пошаљем захваљујући љубазности и храбрости пријатеља.

Хтио бих да Вас увјерим, на крају, да је у току овог периода режим својим мјерама могао једино да ме огорчи, али и да учврсти моју вјеру у демократски социјализам.

Извинићете ме што нијесам био у могућности да Вам ово писмо доставим на енглеском језику.

Искрено Ваш,
МИЛОВАН ЂИЛАС.

* * *

Додаџак бр. 2

Писмо Моргана Филиписа Јосипу Брозу Титу, куцано на машини, без својеручног потписа.⁵⁴

[стр. 1]

PRIVATE AND CONFIDENTIAL

MP/IL

21 April, 1956

Marshal Tito,
President of the Yugoslav Republic,
Belgrade,
Yugoslavia.

My dear Marshal,

It is indeed painful to me to have to write a letter of this kind because since my visit to you six years ago, I have been particularly interested in the experiments in your country, and have become attached to you and your colleagues.

⁵⁴ The Labour History Archive and Study Centre, University of Manchester/People's History Museum, Labour Party International Files, 1945-1964, Yugoslavia (Djilas file). Захваљујем се Стивену Берду (Stephen Bird) и Роју Ламбу (Roy Lumb), архивистима Историјског архива Лабуристичке партије у Манчестеру на помоћи око добијања фотокопије Филипсовог писма Титу, као и копије превода на енглески Ђиласовог писма Филипу.

I have appreciated the nature and the extent of the problems that you have had to overcome, but recently I have been disturbed by news that I have received.

I have no doubt that you are aware that when you put Djilas and Dedijer on trial, Mr. Sam Watson⁵⁵ and myself had a private and informal talk with your Ambassador in London.⁵⁶ At that time we made our view clear that this was the kind of test that would demonstrate to progressive opinion throughout the world the measure of your progress towards a real socialist democracy.

We were relieved at the result of the trial but now we find that as a result of evidence that has accumulated over the last eighteen months, our relief was a little misplaced.

I understand, for example, that you have deprived Mr. Djilas of his war pension; that you have dismissed members of his family from their jobs. This was extended even to the husband of one of Mr. Djilas' sisters. Even more distant relatives have been dismissed without any rights from the army after long service because they visited his family.

[стр. 2]

I appreciate that Djilas is a political journalist and that in a country such as yours with the publications you have, he is unable to earn a livelihood in that field, but I should have thought that some means could have been found to enable him to earn an honourable livelihood. Not only is his livelihood affected, but I understand that he has been moved from his villa into a flat and that he is now to be dispossessed of that because it is argued that he has no right to a separate work-room because he is not an intellectual.

The same kind of story is equally true of Colonel Jovan Barovic, and I am told that there are a number of people who have been given court sentences because they have shown sympathy to someone who is a former comrade in the struggle for the liberation of Yugoslavia.

Furthermore, your secret police have extended their activities; photograph people and follow around your former comrade and indeed, according to my evidence, make no secret of the fact that this is what they are doing.

I must confess that I am appalled that the country which in 1950 I supported in article and public speaking, and in private documents to the then Foreign Secretary of our own government – Ernest Bevin⁵⁷ – should have slipped

⁵⁵ Семјуел Вотсон (Samuel Watson, 1898-1967), председник спољнополитичког одбора Лабуристичке партије и некадашњи вођа синдиката.

⁵⁶ Тадашњи амбасадор Југославије у Лондону је био Јоже Брилеј.

⁵⁷ Ернест Бевин (1881-1951), вођа синдиката, члан ратног кабинета Винстона Черчила (1940-1945) и министар иностраних послова у Атлијевој влади (1945-1951). Поред Атлија најутицајнији Лабуриста половином прошлог века. Као министар иностраних послова подржао је Маршалов план и играо важну улогу у оснивању НАТО пакта.

back into the evil ways of the Cominform countries. I do not know whether this is related to what appears to be a shift in the foreign policy of your country – that, however, is not my business. I am only concerned with the human aspect of administration, and I still hope that you can in your relation with individuals demonstrate to the world the fundamental superiority of a socialist system of society. I do not want to say anything publicly in this matter yet, but I shall be very glad indeed to receive your observations.

Your sincerely,

(MORGAN PHILLIPS)
Secretary

Dejan DJOKIĆ

THE BRITISH AND THE DJILAS AFFAIR, 1956

Summary

This work sheds light on British official and unofficial response to the „Djilas affair”, in its early stages. The analysis is centred around two letters written in April 1956 – by Milovan Djilas to Morgan Phillips, the Labour Party Secretary and Djilas’ friend, and a letter Phillips wrote to the Yugoslav President Tito, expressing his concern for Djilas’ predicament. Both letters are published for the first time, without any changes.

In the letter to Phillips, Djilas described his difficult situation since falling from grace, warning Phillips that the Yugoslav régime was preparing a campaign to discredit him morally. Only a few days later, a young woman caused a scene in central Belgrade by publicly alleging that she was Djilas’ mistress and demanding that Mrs. Djilas grants her husband a divorce. However, the incident failed to affect Djilas’ marriage or to discredit him morally, largely because Djilas had previously warned western journalists and diplomats of the régime’s intent. Immediately after receiving Djilas’ letter, Phillips wrote to Tito, expressing his concern for the Yugoslav authorities’ treatment of Djilas. Tito never replied, but he personally complained to Frank Roberts, the then British Ambassador to Belgrade, while the Yugoslav press launched attacks on Phillips and the Labour Party. The British Conservative government was embarrassed by Phillips’ letter, its prime concern being the preservation of a good relationship with Tito’s Yugoslavia, then the only Communist country outside the Soviet bloc.

This short analysis of the two letters and related correspondence between the British Embassy in Belgrade and the Foreign Office, kept in the Public Record Office (PRO), contributes to a better understanding of the Djilas affair in several ways. Djilas’ letter offers a good insight into both Djilas’ character and the predicament in which he found himself less than two years after the conflict with the Yugoslav leadership and only seven months before he was first arrested. Phillips’ action reveals that some members of

the Labour Party were prepared to intervene, even if only symbolically, on behalf of someone who was being accused for, among other things, anti-Communism and „revisionism”. The governing Conservative Party, on the other hand, was more concerned with keeping good relations with official Belgrade than with the destiny of the first significant dissident in Eastern Europe. The PRO documents also reveal the British diplomats’ dismissive and somewhat disdainful attitude to Djilas. Wider significance of this article may be in its contribution to history of the British attitude to early opposition to Tito, and, more generally, to Anglo-Yugoslav relations during the Cold War.